

BÉKÉSI IMRE

El nem küldött levél

JÓZSEF ATTILA: [MAGAD EMÉSZTŐ...]

A műelemző, mivel önmagát *Befogadónak* szeretné hinni, örömmel ragadja meg – mi-ként itt Fodor Ákos háromsorosában – az *Alkotó* által felkínált lehetőséget.

Fodor Ákos: *Mű*
Alkotó nemzi,
ám csak a Befogadó
szülheti meg – ha.
 (3 szócikk)

A *Befogadó* – ha egyáltalán – olyan MŰVET hoz – saját – világára, amelyet tud. Ha töredékeset, hiányosat tud, akkor olyat; töredékes, hiányos, de az övé. Senkinek – az *Alkotónak* sincs – semmi köze hozzá. Ez rendben is volna, de mi van, ha a *Befogadó* történetesen tanár, vagy – ami még rosszabb – a tanár tanára, azaz egyetemi oktató? Ő nem vonhatja meg a vállát, már csak azért sem, mert azt kettős teher is nyomja. Ismernie kell minden MŰVET (a Mű indokait, mentségeit stb.), amelyet a papírra vetett *Alkotásról* ad-dig más *Befogadók* világra hoztak. Ismereteivel talán valamennyire s valameddig meg tudja tartani saját MŰVE terhének súlyát.

E teher súlya a nyelvész *Befogadón* kisebb, mint amilyen súly az irodalmár *Befogadót* terheli. Az irodalmárnak lehetőleg egész művet kell szülnie, a nyelvész olyan *Befogadó*, aki a részletek kidolgozására, helyesbítésére, kiegészítésére szakosodott. Többnyire a Mű testtartásán, a száj vonalán igazít, vagy csupán fölvarr a kabátra egy még hiányzó gombot. Néha, nagy néha azonban olyat is meglát, hogy – például – a Mű fél lábon ácsorog. Ilyenkor a nyelvész farag egy falábat, vagy legalább egy mankót nyom szegény Mű hóna alá.

József Attila: *Magad emésztő...* kezdetű *Alkotásáról* Szigeti Lajos Sándor nagyon szép gyermek–apa-viszony elemzése (Szigeti 1988. 123–127) s Török Gábor mikrofilológiai utalásai mellett (Török 1976. 228, 243, 255) Szőke György – s Szőke nyomán – Szabolcsi Miklós (Szabolcsi 1998. 308) olyan MŰVET hoztak létre, amelynek egyik feltételezett je-gye – a művészi értékek egyértelmű elismerése mellett – a 'befejezetlensége': „a vers nem jelent meg – írja Szőke György –, címe nincs, s a költő nem írta alá a nevét” (Szőke 1983. 189).

Ugyanakkor az *Alkotást* magát hallatlan műgond jellemzi. Nem találni benne olyan helyet, amely – költői megoldása vagy fogalmazási pontatlanság miatt – félreérthető volna. A nyelvész *Befogadó* is azért veszi szemügyre az alább idézett részletet, mert ez az egyetlen olyan mozzanat, amelyben a várható, tipikus helyett a szokatlanabb megoldást

találjuk. A **te nem szolgálsz többé nekik** helyett a **te nem szolgálsz többé nekik** szerepel a fejtegetésben, s ez a hangsúly- (és értelem-) különbség egy ugyancsak különös tagolással, a *Pedig* határozószó elkülönített helyzetével függ össze.

(...)
*Világomon mint üvegen át
 hallgattam új álmod madara dalát.
 Azt hittem, annyi az ének,
 amennyi a magány üvegének
 vastag tábláin átszüremlik.*

*S hallottam, említ
 az a szó isteneket,
 kik nem hajolnak ezután neked.*

*Pedig
 te nem szolgálsz többé nekik. (...)*

Vajon miért tagolódik külön sorba a *Pedig*? Különféle helyekről vett különféle válaszok merülnek fel, közülük legfeltűnőbb a *rímelés*. Már a páros rímek is felhívják magukra a figyelmet: *üvegen át - madara dalát, az ének - üvegének, isteneket - neked*. Ilyen környezetben természetes lesz, hogy külön sorba írva a *Pedig* rímhívó szerepet kap: *Pedig - nekik*. Ez a megoldás a két versszak (de a vers egészének) rímszerkezetében is fontos esz-köz, hisz a *nekik* nem csupán a *Pedigre*, hanem az előző versszakot záró *átszüremlik* szóalak végének is válaszol: *átszüremlik - Pedig - nekik*. Ha pedig az *említ* szó rövid *i*-jét nem akarjuk köznyelvi időtartam szerint nyújtani, hanem az írott betű szerint ejtjük, akkor a rímelő szekvencia még hosszabb: *- emlík - említ - Pedig - nekik*.

De mire jó a *Pedig* rímhívó szerepe? Közelebbről nézve rájövünk, hogy ez a szerep itt különösen fontos. A **te** névmás – melynek főhangsúlyos szerepét maga a költő jelölte meg – a *Pedig* elkülönítése folytán kerül a következő sor elejére, s ezáltal van esélye arra, hogy ténylegesen is főhangsúly kerüljön rá: **te nem szolgálsz többé nekik**.

Miért fontos, hogy a mondat főhangsúlya az alanyi szerepű **te** névmásra essék? Két okból is. A mondat a főhangsúlyos **te** alannal épül be a gondolatmenetbe, továbbá nyelviileg ez a szokatlanabb megoldás. Tipikusabb, hogy a főhangsúly – ha van – a tagadó *nem* szóra esik (*te nem szolgálsz többé nekik*), ettől a hangsúlytól aztán a *Pedig*nek sem a szokatlanabb határozószói ('valójában'), hanem a tipikus kötőszói (megengedő) szerepe kerül előtérbe.

Ezzel viszont egy igen kényes, sőt a műelemzést érintő legkényesebb kérdéshez érkeztünk el.

Miért baj az, ha egy tipikus szerepű nyelvi elem egy másik nyelvi elem tipikus szerepével alkot egységet? Hiszen hibátlan gondolatmenetet kapunk akkor is, ha a főhangsúly a tagadósóra esik, ezzel együtt a *Pedig* megengedő kötőszóval alkot egységet: *... istenek... nem hajolnak ezután neked. Pedig* [kellene, hogy hajoljanak, hiszen] **te nem szolgálsz többé nekik**.

A fenti kérdés kétségtelenül kényes. Van ugyanis olyan *Befogadó*, aki ezt a gondolatmenetet nemcsak elfogadhatónak, hanem adekvátnak is tekinti, amennyiben a *szolgálat-*

viszontszolgálat összefüggését a fenti értelmezés szerint fogja fel: [Tudniillik ha valaki nem szolgál az isteneknek, akkor annak az istenek hajolnak] (vö. Békési 2001. 210).

Úgy látszik, van olyan kommunikációs helyzet, amelyben az *Alkotó* a MŰ létrehozását nem bízta teljesen a *Befogadó*-ra. Azzal – nemcsak a költő – minden beszélő tisztában van, hogy a legjobban megválogatott szavai is félreérthetők, így leginkább egy szavak fölötti kommunikációs eszközben, a *hangsúlyozásban* bízhat. A közlés (ugyanígy a kérdés) hangsúlyai a gondolatmenet kiemelt pontjait jelölik meg, s oly erőteljesen irányítják a *Befogadó* értelmező tevékenységét, hogy az – legalább megközelítőleg – olyan MŰVET fog létrehozni, amelyet az *Alkotó* tervezett számára küldeni.

Egy szó belekerülhet értelmileg nem mérlegelve, azaz hangszíne, ritmusa stb. révén is a versbe. Egy szó aláhúzása, dőlt betűs szedése azonban sohasem véletlen, különösen nem lehet véletlen az itt vizsgált esetben, ahol a hangsúlyossá tett **te** szóalak egy másik nyelv fölötti eszközzel, a *Pedig* szó sor szerepű elkülönítésével jár együtt:

„S hallottam, említ
az a szó isteneket,
kik nem hajolnak ezután neked.
Pedig
te nem szolgálsz többé nekik.”

Ha a mondat fő hangsúlyát – miként a költő előírta – a **te** szóalakra helyezzük, akkor meghalljuk, hogy a *Pedig* szerepe nem lehet a megengedés jelölése. A külön sorba írt *Pedig* az értelemszerkezet két tömbjének elemeit állítja egymással ellentétbe.

Az elkülönített *Pedig* mindenekelőtt jelzi, hogy a vele kezdődő rész nem tartozik a *hallottam* ige tartományához. Ezen belül ellentétben áll a *hallottam* ige múlt idejével a 'valójában', 'most már tudom' jelentésű *Pedig* jelen ideje; a *hallottam* ige modális jelentésével az implicit 'valójában' modális jelentése, valamint annak a bevallása, hogy 'amit most már értek, sokkal fontosabb annál, amit korábban hallottam vagy hallani véltem'.

A fentiekben az *Alkotás* egyetlen olyan helyét vizsgáltuk meg, amelyben két eszköznek, a *Pedig* határozószó értékelő ('valójában') szerepének, valamint a főhangsúlyossá tett alanynak értelemszervező egységét találtuk. Ezen az alapon feltételezhetjük, hogy a [*Magad emésztő...*] mint költői szövegmű teljes, egész, lezárt. De van itt más ok is feltételezésünk megerősítésére.

Erőteljesebb, hatásosabb lezárást annál, amit az *Alkotó* írt (*s én bosszankodnék, de nem mondanám*), nemigen lehet elképzelni. A záró sor – mivel a *eltűnődés* már-már elszabaduló részleteit páros rímelésű tagolás fogja fegyelmezetten össze – közvetlenül saját rímhívó szavára kattan rá (*az apám – mondanám*), végül is azonban a 16 soros *eltűnődéssel* fejeződik be.

Kétségtelen, hogy az *Alkotás* főbb tematikai egységeinek más és más a szövegépítkezési módja (vallomás, fejtegetés, érvelés, elbeszélés, eltűnődés), s ez megengedne a versnek további részletet is, de csak a [*Magad emésztő...*] saját összefüggésein belül. Intertextuális beágyazottságában, vagyis az *Egy költőre* című előzményének tudatában (ahol a költő nemcsak *bosszankodott*, hanem „mondta” is) az itteni *bosszankodnék, de nem mondanám* az egész konfliktust zárja le.

Kérdés azonban, hogy ha itteni fejtegetésünk, azaz a Mű ily módon elképzelt létrehozása elfogadható, nem kerülünk-e szembe Fodor Ákos fent idézett háromsorosának tömör vélekedésével? Megszülheti ugyan a *Befogadó* a MŰVET, de csak úgy, ahogy az *Alkotó* előírja számára. Azt hiszem, a felfogások közti ellentét kevésbé lesz éles, ha egy eddig nem alkalmazott szempontot, az elemzett Mű műfaját is figyelembe vesszük.

A [*Magad emésztő...*] kezdetű költemény gondolatépítésében alapvetően két stratégia, a narráció és az argumentáció érvényesül; kommunikációs szempontból azonban (Ki kihez szól?) ez a Mű levél, még ha ez a tény nincs is explicit módon megadva, mint pl. Ady Endréé (*Levél-féle Móricz Zsigmondhoz*). E költeménnyel mint költeménnyel – ha nyomtatásban megjelenik – József Attila minden *Befogadó*hoz szólt volna; de itt az első számú, kitüntetett *Befogadó* a címzett, azaz Babits Mihály volt.

Babits Mihály volt a címzettje az *Egy költőre* (majd az *Aranybojtú*) című verseknek is, azok viszont mint támadások, mesteri gúnyolódások elsősorban a közönségnek szóló látványos produkciók voltak; rájuk mint *Befogadó*kra volt bízva, hogy a vers által önmaguk számára miféle MŰVEKET hoznak létre.

Ha a gúnyverseket igen, akkor ezt az őszinte, szép, szívhez szóló költeményt miért nem jelentette meg József Attila? Miért nem adott neki címet? Töredékesnek, félig késznek érezhette? Nem találta eléggé pontosnak ahhoz, hogy a címzett mint az egyedül fontos *Befogadó* azt az egyetlen MŰVET hozza létre, amelyet a levél küldője akart létrehozni? A külön sorba tördelt *Pedig* és az aláhúzott *te* a pontosság ilyen igényére utal, s a költemény egésze is megfelel ennek az igénynek.

Valószínűbb, hogy a költő a költeményt a *Nyugat*nak, azaz magának Babitsnak nem a vers versminősége miatt, hanem azért nem küldte el, amiért az ember egy megírt levelet néha nem szokott elküldeni. Ennek a miéértjén a jelen esetben azonban már a nyelvész is és az irodalmár is csupán eltűnődhetik. Mélyebbről jött az érzés – vallomás, vágyakozás –, mint ahogy az előzmények után József Attila indokoltnak gondolta? Az érzés által hozott felismerés a költőt magát is meglepte („*Óh, hát miféle anyag vagyok én,...?*”)? Ezt az őszinte levelet csapdába ejtette az *Egy költőre* versléte: annak versbeli pózolóása árnyékot vetett e versben írt levélre?

Az el nem küldéssel nem a vers sorsa dőlt el, hanem a levélé.

HIVATKOZÁSOK

BÉKÉSI IMRE 2001. *Osztatlan filológia*. Tiszatáj könyvek, Szeged

SZABOLCSI MIKLÓS 1998. *Kész a leltár*. József Attila élete és pályája 1930–1937. Akadémiai Kiadó, Budapest

SZIGETI LAJOS SÁNDOR 1988. *A József Attila-i teljességigény*. Magvető Kiadó, Budapest

SZŐKE GYÖRGY 1983. *Magad emésztő*. In: *József Attila-versek elemzése* (Szerk. Szabolcsi Miklós) Tankönyvkiadó, Budapest

SZŐKE GYÖRGY 1992. A József Attila-versek születése. = *Irodalomismeret*, 1992. 2–3. sz.

TÖRÖK GÁBOR 1976. *József Attila-kommentárok*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest